

Socialdemokrati og dansknational bevægelse

Omkring det slesvig-holstenske SPD's 1902-resolution

Af Dorrit Andersen

I 1902 holdt det slesvig-holstenske socialdemokrati sin årlige partikongres fra 31. august til 2. september i Flensborg. Her vedtoges den resolution, der gengives s. 144 som bilag. I resolutionen fastlagdes den kurs, det slesvig-holstenske SPD i fremtiden ville følge over for den danske nationale bevægelse i Nordslesvig, og det var første gang, dette skete i officiel og bindende form. Resolutionens hovedindhold var, at den slesvig-holstenske partiorganisation anerkendte de dansksindede nordslesvigeres ret til national selvbestemmelse, tog afstand fra regeringens undertrykkelse af de dansksindede og opstillede visse betingelser for et samarbejde med det danske parti ved rigsdags- og landdagsvalg. Om resolutionens tilblivelse og socialdemokratiets problem skriver arkivar, cand. mag. Dorrit Andersen:

Det nationale problem stillede det slesvig-holstenske socialdemokrati over for vanskeligheder i agitationen i grænselandet, fordi det også viste sig at være et væsentligt problem for de befolkningsgrupper, partiet især ønskede at få i tale i konkurrence med den dansknationale bevægelse. En følge af problemerne i forholdet mellem socialdemokratiet og den nationale bevægelse blev vedtagelsen af 1902-resolutionen, der derfor er central, når man vil analysere forholdet mellem de to bevægelser. Resolutionen er da også omtalt flere gange i den eksisterende litteratur.¹ En mere indgående behandling af dens forhistorie og tilblivelsessituation vil imidlertid bedre klargøre dens formål og betydning. Samtidig vil det fremgå, hvorledes det nationale spørgsmål prægede den danske bevægelses forhold til tysk partipolitik, og hvilke vanskeligheder dette spørgsmål på den anden side skabte for socialdemokratiets udbredelse i grænselandet.

1. Mest indgående er resolutionen og dens forhistorie behandlet i Gerd Callesen: Die Schleswig-Frage in den Beziehungen zwischen dänischer und deutscher Sozialdemokratie von 1912 bis 1924. Ein Beitrag zum sozialdemokratischen Internationalismus. Apenrade 1970, s. 24-34. Desuden findes betragtninger over de ideologiske forudsætninger i Jörg-Peter Leppien: Marxistischer Internationalismus und sozialdemokratische Schleswig-Politik in wilhelminischer Zeit, s. 61-69 i Arbeiterbewegung in Nord- und Mitteleuropa zwischen nationaler Orientierung und Internationalismus. Referate einer deutsch-dänischen Wissenschaftlerkonferenz in der Akademie Sankelmark im November 1975, 1976.

Den danske nationale bevægelse og socialdemokratiet før århundredskiftet

Efter Slesvig-Holstens indlemmelse i Preussen deltog den danske nationale bevægelse i Nordslesvig fra 1867 i valgene til den tyske rigsdag. Gennem hele perioden frem til 1914 betragtede de dansksindedes ledere nemlig rigsdagsvalgene, hvortil der var almindelig valgret og hemmelig afstemning, som en slags gentagne folkeafstemninger om det nationale tilhørsforhold. Den stærke fremhævelse af dette syn på stemmeafgivningen havde for en stor del sin baggrund i Pragfredens artikel 5 fra 1866, der fastslog, at befolkningen i de nordlige distrikter af Slesvig havde ret til en folkeafstemning om det nationale tilhørsforhold. Denne artikel – almindeligvis kaldet paragraf 5 – blev ganske vist ophævet ved overenskomst mellem Tyskland og Østrig 1878; men også derefter brugtes den i den danske agitation, der hævdede de dansksindedes ret til indfrielsen af løftet. Opfattelsen af hvert rigsdagsvalg som en national folkeafstemning holdt sig med uformindsket kraft.

Derimod udviklede der sig i 1880'erne divergenser i den danske bevægelse i synet på, hvorledes man skulle forholde sig til tysk indenrigs- og partipolitik. Skulle det danske parti også tage stilling til indenrigspolitiske problemer eller stort set indskrænke sig til at hævde nationale standpunkter i snæver forstand? Skulle man afvise ethvert samvirke med tyske oppositionspartier, hvor der kunne være en vis forståelse for de nationale krav, og hvor der også kunne være indenrigspolitiske bestræbelser, der var den danske bevægelse mere sympatiske end regeringspartiernes? Skulle man fastholde sit oprindelige synspunkt, at de dansksindede var en tvangsindlemmet befolkning, der kun skulle indtage tilskuers rolle i indre tyske stridigheder, sådan som det f.eks. blev formuleret af den senere rigsdagsmand J.P. Junggreen i et dansk valgopråb 1878: »... Nordslesvigs befolkning har, Gud være lovet, hverken lod eller del i alt dette, og den strid, der raser imellem de forskellige partier i Tyskland, vedrører ikke os«. ²

Imidlertid var en sådan afstandtagen til tysk partipolitik lettere formuleret i teorien end udført i praksis. Også de danske nordslesvigere mærkede følgerne af tysk indenrigspolitik: den lange militærtjeneste, en skattepolitik med levnedsmiddelfordyrende indirekte skatter og undertrykkelsesforsøgene mod »rigsfjenderne«, hvortil regeringen regnede de nationale minoriteter foruden f.eks. socialdemokraterne.

2. Flensborg Avis (FA) 24.7.1878.

Det blev den danske rigsdagsmand Gustav Johannsen, der som den første, nemlig i sin valgkamp 1881 i Flensborg, også markerede indenrigspolitiske standpunkter på de oven for nævnte områder ved siden af den rent nationale protest. Herefter blev det efterhånden almindeligt, at den danske bevægelse i valgkampene fremhævede, at den foruden at være modstander af national og politisk undertrykkelse også var imod militærbyrderne og den levnedsmiddelfordyrende økonomiske politik. Nogen fuldt udarbejdet indenrigspolitisk vision havde den danske bevægelse dog ikke; men der var alligevel tale om et forsøg på at give danskheden et konkret politisk indhold, koncentreret om punkter, der kunne samle bred enighed i denne socialt blandede nationale bevægelse. Også på rigsdag og landdag markerede de danske repræsentanter ved afstemninger disse synspunkter, og her samarbejdede de med og støttedes af de tyske oppositionspartier socialdemokraterne og de frisindede i deres nationale kamp.

En væsentlig del af baggrunden for disse forsøg på at markere visse indenrigspolitiske standpunkter skal nok findes i en voksende erkendelse af, at tilhørsforholdet til Tyskland ville vare længe, måske altid, men nok også i en frygt for den socialdemokratiske agitation, der som sit mål havde at vinde den danske underklasse. Derved truedes enheden i den nationale bevægelse. Først ville den fælles optræden ved valgene svækkes, så deres værdi indadtil og udadtil som mønstring af det nationale styrkeforhold ødelagdes, dernæst forudså man en langsom fortyskning af underklassen, der fra gammel tid havde været dansktalende og dansksindet, hvis socialdemokrati og fagbevægelse fik rigtigt fodfæste også organisatorisk. Denne udvikling ramte tidligt Flensborg, områdets hovedby, og den forblev et skræmmebillede for danskheden også i det egentlige Nordslesvig. Flensborgs hurtige udvikling i 1880'erne til industriby var blevet ledsaget af en kraftig indvandring sydfra og en hastig vækst for arbejderbevægelsen. I 1890 var socialdemokratiet byens største parti. Mens det danske parti i 1867 havde haft flertal, var det nu kun ubetydeligt, og det oprindelige stemmetal var reduceret med næsten tre fjerdedele. Også arbejderne blandt de danske var i høj grad begyndt at stemme efter deres økonomiske og sociale interesser, den sociale kamp var blevet vigtigere for dem end den nationale, og de stemmer, der én gang var gået tabt på denne måde, kom aldrig tilbage.

Den socialdemokratiske agitation i Nordslesvig var begyndt allerede i 1872; men forsøg på foreningsdannelser førte ikke til skabelsen af varige organisationer i 1870'erne, hvor erhvervslivets tilbagegang betød, at en egentlig arbejderklasse ikke dannedes i byerne. I perioden oktober 1878 til oktober 1890 var den såkaldte socialistlov i kraft. Den betød, at al socialistisk politisk virksomhed var forbudt; kun retten til at opstille og blive valgt til rigsdagen bevaredes.

Fagforeninger var også tilladt, hvis de strengt holdt sig til kun at varetage arbejdernes økonomiske interesser. I Flensborg var arbejderbevægelsen stærk nok til at overvintre. Fagbevægelsen kom i hurtig vækst i sidste halvdel af 1880'erne, og i det skjulte agiteredes politisk, så socialdemokratiet som nævnt gik stærkt frem.

Anderledes var billedet i Nordslesvig, hvor arbejderbevægelsen nærmest måtte begynde forfra efter socialistlovens ophævelse. Faglig og politisk organisering kom også her til at gå hånd i hånd. I alle de fire købstæder gjordes der i 1890'erne fejlslagne forsøg på at oprette holdbare politiske foreninger; men det lykkedes først i Haderslev 1898, Åbenrå 1901, Sønderborg 1904 og Tønder 1907, efter at byernes erhvervsliv var kommet ud af stagnationen, og der var sket en vis tilflytning af arbejdere sydfra. De sproglige faktorer gjorde det vanskeligt at få de danske arbejdere i tale, og det tyske socialdemokrati havde kun få midler at sætte ind på en dansksproget agitation. Mest socialdemokratisk agitation foregik i perioderne før valgene, organiseret med hjælp fra partifællerne i Flensborg, der i hele perioden før 1914 var centrum for arbejderbevægelsens agitation i grænselandet. Størst indsats gjordes i Åbenrå kreds (kreds i tysk tid = amt), der sammen med Flensborg kreds udgjorde den anden slesvig-holstenske rigsdagsvalgkreds.

Under valgkampene aktualiseredes problemerne i forholdet til den danske bevægelse, da socialdemokratiet herunder tog stilling til det nationale spørgsmål, også til kravet om indfrielsen af § 5. Dette krav havde partiet støttet allerede i 1870'erne; men efter § 5's ophævelse havde der i 1880'ernes valgkampe, hvor partiet næsten udelukkende agiterede i Flensborg, været en tilbøjelighed til at afvise det som utopisk. Desuden hævdedes det, at det ikke ville gøre nogen forskel for arbejderne, om de kom under dansk styre i stedet for tysk, som det f.eks. udtryktes i et dansksproget valgopråb for Flensborg-socialdemokraten Heinrich Mahlke ved valget 1890, hvor partiet ellers for første gang siden 1870'erne inddrog det nordslesvigske område i agitationen:

»Det danske parti, som foreslår Eder hr. Gustav Johannsen fra Flensborg, forfølger aldeles forkerte mål, lad dem mene det nok så godt. De synes ikke at have andre idealer end at komme ind under den danske regering. Bliver der da ikke i Danmark ført det samme regiment som hos os? Jo vist! Idag er partiet oppositionel lige over for den tyske Regierung, men når vi kom ind under Danmark, så ville det som konservativt parti gå igennem tykt og tyndt med Estrup...«.³

Dette valgopråb tog klart sigte alene på arbejderne, og det bestred Gustav

3. Opråbet i Landsarkivet for de sønderjyske landsdele, Åbenrå (LAA), Åbenrå byarkiv II, 8, 2 og Landesarchiv Schleswig-Holstein, Slesvig (LAS) Abt. 309: 230.

Johannsens hævde af at stå for en frisindet indenrigspolitik. Ved valgene 1893 og 1898 fremhævedes imidlertid igen, at socialdemokratiet anerkendte folkenes selvbestemmelsesret. Foruden skarpe angreb på den danske bevægelse for borgerlighed optrådte igen en dualisme, der også havde kunnet findes i 1870'ernes agitation, nemlig at ikke blot arbejderne, men hele den danske befolkning burde stemme socialdemokratisk, fordi SPD anerkendte selvbestemmelsesretten. Et dansksproget valgopråb fra valget i 2. kreds 1893 kan gælde som typisk for 1890'ernes agitation i denne henseende:

»Socialdemokratiet fordrer folkets frie selvbestemmelsesret og protesterer imod annekteringen af den ene eller den anden landsdel. Det protesterer imod den mindste folkestammes undertrykkelse. Men vi kunne ikke indse, at protestens kundgørelse har bragt nogensomhelst nytte for et under de samme kår som i det øvrige Tyskland levende folk. Men den, som vil indtræde for folkets velfærd, som vil, at retten gælder for alle, han vælger den 15. juni socialdemokratiets kandidat«. ⁴

Ved valgene 1890–98 gik SPD frem i Nordslesvig, men slet ikke i det håbede omfang, og som politisk faktor var partiet fortsat uden betydning dér i modsætning til i Flensborg. Det er derfor nok ikke urimeligt at se den genoptagne anerkendelse af den nationale selvbestemmelsesret i en bredere agitatorisk sammenhæng.

En særlig vigtig foranledning for den socialdemokratiske og den danske bevægelse til at beskæftige sig med hinanden var den særlige omvalgsproblematik i forbindelse med rigsdagsvalgene. Rigsdagsvalgene i det tyske rige var flertalsvalg i enkeltmandskredse, og hvis ikke én kandidat opnåede absolut flertal, skulle der afholdes omvalg mellem de to kandidater, der havde fået flest stemmer i første omgang. I 1. kreds, Haderslev-Sønderborg valgkredsen var der aldrig tvivl om den danske sejr allerede ved hovedvalget, og i 4. kreds, Tønder-Husum-Ejdersted, var både den danske og den socialdemokratiske bevægelse for svage til at føre en kandidat så langt som til omvalget. Omvalgsproblematikken i forhold til SPD var derfor kun aktuel i Åbenrå-Flensborgkredsen. Her var en socialdemokrat på omvalg med skiftende tyskborgerlige kandidater ved hvert valg 1890–1912. Partiet var derfor stærkt interesseret i, at de stemmer, der ved hovedvalget faldt på den danske kandidat, ved omvalget blev afgivet på socialdemokraten, og det agiterede herfor med henvisning til, at det bekæmpede den nationale undertrykkelse.

Allerede 1890 blev det danske parti derfor tvunget til at tage stilling til omvalgsproblematikken. Før den tid havde lederne anset det for en selvfølge,

4. Opråbet i LAÅ, Gustav Johannsens privatarkiv nr. 15. Det stammede fra omvalget; men ved hovedvalget var der udsendt et opråb af lignende indhold.

at de danske øjendigt sig fra at stemme ved omvalg mellem to tyske kandidater. Nu var situationen en anden, da SPD på mange måder stod for en opposition mod det bestående, som også de danske delte. Det har ikke hidtil været kendt, at dette problem diskuteredes i bestyrelsen for de dansksindedes politiske organisation, Vælgerforeningen, før omvalget 1890. Skulle man nu engagere sig i tysk indenrigspolitik ved at optræde som tungen på vægtskålen i et valg mellem to tyske kandidater?

Foreningens omvalgsparole blev et kompromis mellem stridende fløje.⁵ Den anbefalede de danske at afholde sig fra stemmeafgivning, men fastslog samtidig, at oppositionspartiernes kandidater var »et mindre onde«.⁶ Imidlertid agiterede flere danske i Åbenrå-kredsen og den danske avis Hejmdal ret klart for støtte til socialdemokraten Mahlke. Hans stemmetal ved omvalget mere end fordobledes i Åbenrå-kredsen, uden at han dog blev valgt. Vælgerforeningens sekretær, H.P. Hanssen, og landdagsmand Hans Lassen, Lysabild, havde ønsket, at omvalgsparolen skulle være mindre negativ over for valgdeltagelse, og havde foreslået følgende tilføjelse: »Vi kan kun råde! Handler efter Eders bedste overbevisning!« Men de havde ikke kunnet samle flertal herfor. At omvalgsdiskussionen i Vælgerforeningen ikke var udtryk alene for et akut valgtaktisk problem, men også for en dybereliggende uenighed om, i hvor høj grad den nationale bevægelse skulle tage stilling i tysk indenrigspolitik, kan ses af H.P. Hanssens overvejelser bagefter:

»Endnu følger vælgerne os nemlig kun absolut, når de er enige med os. Personlig er jeg af den mening, at vi, foruden at det var nødvendigt, også har handlet rigtigt og politisk klogt ved at gå den vej, vi gik. – Jeg frygter for, at vi i en ikke fjern fremtid får en strid om praktisk eller ikke-praktisk politik, en strid om, hvorvidt vi ska. tage det tredje eller det fjerde bedste, når vi ikke kan få det allerbedste, eller om, hvorvidt vi skal holde os passive, når vi ikke kan gennemføre akkurat, hvad vi vil, en strid om, hvorvidt vi i lighed med så godt som alle politiske partier skal anerkende teorien om, at man altid, når man har valget mellem to onder, skal vælge det mindste, som ledende for vor politik, eller om vi ... skal erklære, at alt, hvad der ikke direkte berører vor nationalitet, er os uvedkommende, og handle derefter. – Under forudsætning af en længere nationalitetskamp er jeg en absolut tilhænger af teorien om det mindste onde, fordi vi kun, når den tages op, vil kunne undgå den sociale spaltning i det mindste sydover, og den vil derfor vise sig som en nødvendighed. ... Vi må i det hele vogte os for politisk stagnation, da vi ellers let kan dødsdømme os selv. Verdensstrømningerne er så stærke i vor tid, at de kan skylle os bort, hvis vi

5. LAÅ, J.N.H. Skrumsagers privatarkiv. Breve fra forskellige. H.P. Hanssen 6.3.1890.

6. Opråbet i FA 27.2.1890.

ikke er på vor post. Interessen for de samfundsspørgsmål, der bevæger hele verden, vil vågne i Nordslesvig og måske så meget stærkere, da den nu har været holdt nede i lang tid. Hvis vi vil forsøge at kvæle denne interesse, risikerer vi, at vi støder mange af vore bedste partifæller fra os. Den må derfor have frit spil inden for den nationale ramme... hernede er der fare for vor arbejderstand, hvis vi ikke afvæbner den socialdemokratiske agitation ved at gøre den indrømmelse, at der er mere, der har betydning for os end de rent nationale spørgsmål«. ⁷

Den fløj i den danske bevægelse, der var afvisende over for omvalgsdeltagelse, blev ledet af redaktør Jens Jessen, Flensborg Avis, og den formåede også ved de følgende omvalgsopråb 1893 og 1898 at fastholde tvetydigheden. I 1898 fik Jessen endog indføjet et kraftigt angreb på socialdemokratiet, uden at helhedsindtrykket dog blev klarere. ⁸

Resultatet ved omvalgene i 2. kreds i 1890'erne blev, at de danske stemmer kun i mindre omfang blev overført til socialdemokrater, så at forskellige tyskborgerlige kandidater blev valgt. Det erkendtes ganske vist i begge fløje i den danske bevægelse, at SPD havde krav på sympati som bekæmper af den nationale undertrykkelse, og at partiet på rigsdagen var en god støtte for den enlige danske repræsentant. Anstødsstenen var den socialdemokratiske agitation ved hovedvalgene. Det danske parti kunne som bevist i parlamentarisk praksis hævde, at det gik imod politisk og social undertrykkelse, så at arbejderne derfor burde stemme dansk ved hovedvalgene. Status ved århundredskiftet i forholdet mellem de to partier var da en fastlåst stilling i en vis erklæret gensidig sympati og en samtidig stærk rivalisering om de samme vælgergrupper. Uoverensstemmelsen var stadig uafgjort mellem Jessens fløj og H.P. Hanssens fløj, hvortil også hørte Gustav Johannsen, der var 1. kreds' rigsdagsmand fra 1886. Omkring århundredskiftet skete imidlertid en udvikling i det slesvig-holstenske SPD, der ønskede at optø de tilfrosne fronter og vinde de danske vælgere. 1902-resolutionen blev et resultat af denne udvikling.

Köllerpolitikken og Eduard Adlers »danskercurs«

Ved århundredets slutning antog den preussiske tvangspolitik i Nordslesvig så grelle former, at det vakte mere end sædvanlig opsigt. Også SPD's opmærksomhed over for områdets problemer skærpedes. Den meget hårde kurs over for de dansksindede iværksattes af den slesvig-holstenske overpræsident (dvs. lederen af forvaltningen i Slesvig-Holsten) v. Köller, der, før han 1897 fik dette

7. Se note 5.

8. LAÅ, Vælgerforeningens arkiv nr. 2, bestyrelsesmøde 18.6.1898. Opråbet i FA 21.6.1898.

embede, bl.a. havde været preussisk indenrigsminister 1894–95. I den tid havde han gjort sig særdeles forhadet af socialdemokraterne med sine fejlslagne forsøg på at gennemføre en ny tvangslovgivning mod partiet. Fra efteråret 1898 iværksatte han sin berygtede tvangspolitik i Nordslesvig. Et af dens udslag var masseudvisninger af tjenestefolk med dansk statsborgerskab, hvis man skønnede, at de på en eller anden måde havde forbindelse med dansk arbejde. Også danske svende og arbejdere i byerne var i farezonen. Med få døgnns frist blev mange småkårsfolk ved udvisninger tvunget til at forlade arbejde og eventuel familie. På lignende måde var socialdemokrater blevet forfulgt med udvisninger under socialistloven, så det var en politik, man kendte og afskyede i partiet. Ganske vist var udvisninger i forvejen kendt i Nordslesvig; men nu ramte de i et hidtil uset omfang især de mennesker, der var socialdemokratiets målgruppe, selv om v. Köllers egentlige formål hermed var at ramme »de fanatiske principaler«, nationalt aktive arbejdsgivere, idet der var mangel på arbejdskraft. Lokalt var harmen stor blandt socialdemokraterne, sådan som det f.eks. fremgår af Haderslev-foreningens korrespondancer til partibladet *Die Nord-Wacht*.⁹

I bekæmpelsen af Köllerpolitikken fik den danske bevægelse stærk støtte af SPD's ledelse, da Gustav Johannsen med socialdemokratisk hjælp fik gennemført en stor debat i rigsdagen 1899 om udvisningerne.¹⁰ En sådan debat skulle i den tyske rigsdag føres med udgangspunkt i en forespørgsel til regeringen. For at forelægge en sådan forespørgsel krævedes 30 underskrifter af rigsdagsmedlemmer. Det kunne den danske bevægelse lige klare med hjælp fra de andre nationale fraktioner. Det stod regeringen frit for, om den ville svare herpå, og skulle en forespørgsel overhovedet til debat, krævedes 50 underskrifter. Dem fik Gustav Johannsen med SPD's bistand, og partilederen Wilhelm Liebknecht støttede også Johannsen i en stor tale. Debatterne skabte i høj grad en kritisk opmærksomhed om forholdene i Nordslesvig. På rigsdagsplanet viste betydningen af et godt forhold til SPD sig således tydeligt, og det var en kendsgerning, der også prægede forholdet på det lokale plan.

En socialdemokrat, der særlig blev optaget af bekæmpelsen af Köllerpolitikken, var 1902-resolutionens fader Eduard Adler. Han blev i april 1900 redak-

9. *Die Nord-Wacht* (NW) blev 1888–1903 udgivet i Bant, Wilhelmshaven, og havde en vis udbredelse i hele Nordtyskland. Det specielle slesvig-holstenske partiorgan *Schleswig-Holsteinische Volks-Zeitung* (SHVZ) blev udgivet i Kiel fra 1893, men er først bevaret fra 1903. Dog findes enkelte eksemplarer før den tid arkiveret i embedsarkiverne.
10. Se Gerd Callesen: *Sozialdemokratie und Köllerpolitik*, *Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte* 1967, s. 129-154, og samme: *Gustav Johannsen und die Köllerpolitik*, sst. 1968, s. 165-80. Dansk oversættelse af de officielle stenografiske referater af debatterne i: *Nordslesvig 1899. Udvisningsdebatterne i landdagen og rigsdagen. Åbenrå u. år. En forudgående landdagsdebat gennemførtes især med de frisindedes støtte.*

tør af det slesvig-holstenske partiorgan Schleswig-Holsteinische Volks-Zeitung i Kiel; men allerede før var han blevet optaget af problemet. På et socialdemokratisk møde i Flensborg den 31. januar 1899 havde Adler, der dengang var redaktør i Harburg, således talt imod udvisningerne. »Ethvert folk hænger ved sit modersmål og sine overleveringer og har ret dertil, og vil man tage dem fra det, vægrer det sig«. Da Adler var barn – han var født i Berlin 1861 – havde han læst meget om den »forladte broderstamme«, dvs. om de tysksindede slesvig-holstenere under dansk åg; men nu var situationen vendt om. »Vi er snart det mest hadede folk på jordkloden; ikke én af vore naboer tror os over en dørtærskel«. Mødet sluttede med vedtagelse af en protestresolution, hvori det hed, at forsamlingen anså »en sådan udvisningspolitik over for et andet land for aldeles uforenelig med tysk kultur«.¹¹

Adler blev den ledende i partiet i de bestræbelser, der skulle tjene til at forene den sociale protest med en protest mod undertrykkelsen af de dansksindede og derigennem bane vej for et gennembrud for partiet i Nordslesvig. I Schleswig-Holsteinische Volks-Zeitung bekæmpede han tvangspolitikken, og på et tidspunkt skal avisen være begyndt at bruge de nordslesvigske stednavne i dansk form.¹² Adler lærte sig også dansk ved at læse Flensborg Avis, og i 1904 var han i øvrigt på studieophold i Danmark for at lære mere dansk. Med tiden kunne han både tale og skrive sproget, hvilket de ledende socialdemokrater af tysk herkomst i Nordslesvig og Flensborg normalt ikke kunne.

På partidagen i Altona 13.-14. oktober 1901 talte Adler for, at der skulle sættes mere målbevidst ind på en agitation i Nordslesvig på befolkningens modersmål. Der fremførtes imidlertid forskellige betænkeligheder over for nytten heraf. Således sagde den delegerede fra Flensborg, skomager Aug. Hering, at socialdemokraterne i Flensborg allerede i tyve år havde beskæftiget sig med danskerne uden at opnå større resultater. De danske bønder var ved siden af deres danske sindelag lige så gode konservative som andetsteds. Men hvis der blot blev oprettet én eneste fabrik i området, så var det bedre end at uddele i hundredvis af eksemplarer af partibladet.¹³

Disse betænkeligheder forhindrede imidlertid ikke Adler i at fortsætte sin danskerkurs. Han havde også fået kontakt med partifæller i Åbenrå. Her havde han den 15. september 1901 talt ved det møde, hvor det besluttedes at oprette en partiforening i byen. En Åbenrå-socialdemokrat, Chr. Mathiesen, der var dansk, begyndte også efter Altonapartidagen at skrive indlæg i Volks-

11. FA 2.2.1899.

12. LAS Abt. 309: 12541. Regeringspræsidenten til indenrigsministeriet 5.12.1901. Der er ingen eksemplarer bevaret af SHVZ, hvoraf dette fremgår.

13. Trykt politireferat af partidagen i Altona 13.-14. oktober 1901 i LAA, Tønder landsrådsarkiv L 14.

Zeitung, hvori han støttede Adlers ideer.¹⁴ I det hele taget satte Åbenråforeningen med Mathiesen som drivkraft meget ind på agitationen blandt de dansksindede arbejdere, efter at den var stiftet 6. oktober 1901.

Den 8. marts 1902 afholdtes der suppleringsvalg til rigsdagen i 1. kreds, hvor redaktør Jessen blev valgt som afløser for den afdøde Gustav Johannsen. Også SPD opstillede i kredsen ligesom ved valgene i 1890'erne. Kandidaten var Mahlke, Flensborg; men Adler spillede den mest fremtrædende rolle i agitationen. I Volks-Zeitung forklarede han, at grunden til, at partiet opstillede i 1. kreds, var, at det kæmpede for mere end tilfredsstillelsen af det nationale krav. Danskerne kæmpede kun mod ét særligt udslag af kapitalistsamfundet, mens socialdemokratiet ville ramme ondets rod.¹⁵ »Hvem der vil protestere, han må stemme dansk eller socialdemokratisk. Den skarpeste protest ligger utvivlsomt i at afgive en socialdemokratisk stemme. Den er en selvforsvarshandling for alle valgkredsens arbejdere – enten de er tyske eller danske – og den er et middel til den skarpeste protest for alle tvangspolitikkenes modstandere. At redaktør Jessen vælges, er jo sikkert«. Enhver tilvækst for socialdemokratiet på tvangspolitikkenes enemærker ville ærgre tvangspolitikkenes mænd mere end noget andet.¹⁶ På et vælgermøde i Haderslev den 25. februar 1902 udtalte Adler sig på lignende måde og fremhævede, at socialdemokraterne var i overensstemmelse med det danske, nationale parti og dets program. De danske havde ret til at kræve § 5 opfyldt og til at værne om sprog og nationalitet.¹⁷

Resultatet af dette første valg efter indvarslingen af Adlers danskerkurs blev, at SPD i 1. kreds forøgede sit stemmetal fra 345 stemmer i 1898 til 487, men forblev uden betydning i det samlede politiske billede i kredsen. Partiets agitation før valget havde dog som sædvanlig irriteret det danske parti; men Adler arbejdede videre med sine planer, særlig med overvejelser om, hvordan partiet kunne vinde de danske stemmer ved omvalgene i 2. kreds. Disse overvejelser resulterede som nævnt i resolutionsforslaget i august; men hvilke drøftelser, der eventuelt måtte være gået forud herfor i partiet, og hvilke impulser Adler kan have modtaget fra kontakter nordpå som Mathiesen, fremgår ikke af kildematerialet. I Flensborg-foreningen var stemningen skeptisk over for Adler, som det var kommet frem på Altonapartidagen.

Den 24. juni 1902 talte Adler på et socialdemokratisk møde i Flensborg om »Köllerånd og kulsviertro«, dvs. troen på, at danskheden kunne underkues

14. Se Dorrit Andersen: National og social solidaritet. Chr. Mathiesen – en arbejderfører i grænselandet. Festskrift til Johan Hvidtfeldt, 1978, s. 1-22.

15. FA 3.12.1901 oversættelse af artikel i SHVZ 1.12.

16. FA 5.2.1902, oversættelse af artikel i SHVZ 4.2.

17. Hejmdal (Hmd) 27.2.1902.

med tvangspolitik, en tro, der også beherskede de tyske myndigheder efter v. Köllers afgang 1901. Tvangspolitikken havde forenet Nordslesvigs bourgeoisie og arbejdere, sagde Adler; men det ville vise sig som et forbigående fænomen med socialdemokratiets optræden i området. Adler nævnte nu også muligheden af et samvirke ved omvalg i 2. kreds. Aug. Hering var imod et sådant samvirke, fordi han mente, at de danske storborgere stod på samme standpunkt som storbørgerne andre steder. Derimod fik Adler støtte af en anden fremtrædende socialdemokrat, typograf ved Flensborg Avis Waldemar Sørensen, der var født i Sønderborg, men havde boet i Flensborg siden 1889. Sørensen understregede, at når de danske ikke ville stemme socialdemokratisk ved omvalg, skyldtes det vrede over, at partiet også opstillede i den udsigtsløse 1. kreds. For at nå sit mål ved omvalget måtte partiet afgive en officiel, bindende erklæring om, at det anerkendte § 5 og danskernes frie selvbestemmelsesret. Adler svarede, at han var bekendt hermed, et tegn på, at tanken må have været fremme før i kredsen omkring Adler og i partiet. Han ville sætte spørgsmålet på dagsordenen og mente i øvrigt, at den gamle SPD-fører Aug. Bebel delte hans anskuelse.¹⁸

Adlers planer var nu så langt fremme og så vidt kendte, at de danske ledere diskuterede dem på de nationale foreningers årsmøde i Åbenrå 27.-28. juli. Rigsdagsmand Jessen stod fortsat afvisende over for et nærmere samarbejde, fordi SPD var et klasseparti, mens de danske var et folkeparti, der tog billige hensyn til alle samfundslag. Han anerkendte, at SPD i nationale spørgsmål var en god støtte for ikke-tyskere. Derimod satte han ikke de borgerlige oppositionspartier Centrum og de frisindede særlig højt. SPD var mere selvstændigt og modigt. Sprogforeningens formand M. Andresen, Åbenrå, og H.P. Hanssen, fra 1893 redaktør på Hejmdal i Åbenrå og landdagsmand siden 1896, var mere villige til at overveje Adlers ideer i overensstemmelse med den mere velvillige holdning, denne fløj af de danske havde indtaget i omvalgsspørgsmålene i 1890'erne. Hanssen nævnte, at han havde mange venner blandt de frisindede; men de havde for lidt magt. Socialdemokraterne var stærkere og mere villige til at hjælpe. Andresen fremhævede, at hvis de danske skulle støtte socialdemokratiet ved omvalg, skulle partiet lade de dansksindede arbejdere stemme dansk ved hovedvalget. Hanssen mente også, at støtte til de dansksindede ved landdagsvalgene ville befordre deres velvilje over for SPD ved omvalgene.¹⁹ Det danske mandat i landdagsvalgekredsen Åbenrå-Sønderborg, H.P. Hanssens mandat, ansås nemlig for truet.

18. FA 27.6., NW 2.7.1902.

19. FA 29.-30.7., Hmd 28.-29.7., hele Jessens tale i FA 2.8.1902.

Landdagsvalgene havde ikke før spillet en rolle i forholdet mellem de dansk-sindede og socialdemokratiet. SPD havde nemlig ikke hidtil deltaget i landdagsvalg i Preussen i protest mod den såkaldte treklassevalgret, en yderst udemokratisk valgordning, der kraftigt begunstigede de velstillede. På den tyske partidag i Mainz i 1900 var det imidlertid blevet besluttet at deltage ved landdagsvalg i de tyske stater, hvor der var treklassevalgret. Det næste valg skulle finde sted i 1903, så nu var der en ny foranledning for den danske bevægelse til at overveje Adlers tanker.

At H.P. Hanssen-fløjen var langt inde i taktiske overvejelser om, hvad det danske parti kunne få ud af et samvirke med socialdemokratiet, blev også klart i artikler i Hejmdal i den følgende tid, f.eks. 1. august, hvor det hed, »at der er meget stærk stemning« i den danske lejr for at støtte SPD ved omvalg. Flensborg Avis fastholdt dog sin afvisning og frygtede i det hele taget, at hvis man begyndte at stemme socialdemokratisk ved omvalg, kunne det også begynde at forekomme mange rimeligt allerede ved hovedvalget.²⁰ Men Hejmdal ville arbejde for omvalgsstøtten, hvis SPD's partidag åbent ville anerkende § 5, retten til kulturel og politisk ligeberettigelse og bekæmpelsen af tvangspolitikken.²¹ En del af den danske bevægelse havde således givet Adler en tilskyndelse til at forelægge 1902-resolutionen, og han kan også have fundet en vis opmuntring i den kendsgerning, at H.P. Hanssen ved et kommunalvalg 1901 i Åbenrå havde ladet sig opstille på en socialdemokratisk liste sammen med SPD's tillidsmand i byen, uden at nogen af dem dog var blevet valgt.²²

I den udvikling, der førte frem til resolutionsforslaget 1902, kan man sige, at det var SPD og særlig Eduard Adler personlig, der var den udfarende kraft, og at den danske bevægelse mere var i defensiven. Først kort tid før partidagen var en del af det danske parti med H.P. Hanssen som leder indstillet på at tilkæmpe sig noget af initiativet ved at kræve noget til gengæld for støtten ved rigsdagsomvalg i 2. kreds. Denne del af det danske parti må derfor siges at have medvirket til at fremkalde resolutionsforslaget.

Resolutionen på partidagen i Flensborg 1902

Den slesvig-holstenske partidag fandt sted en måneds tid efter de danske årsmøder, nemlig fra 31. august til 2. september. Når Flensborg var blevet valgt til mødested, havde det ikke noget at gøre med, at danskerspørgsmålet var sat på dagsordenen. De årlige partidage fandt sted i forskellige byer hvert år, og

20. F.eks. FA 1.8.1902.

21. Hmd 8.8.1902.

22. Dorrit Andersen (note 14) s. 5 f.

Flensborg var blevet valgt til mødested på den foregående partidag. Fra grænseområdet var der mødt delegerede fra Flensborg-, Åbenrå- og Haderslevforeningerne.

Den mest langvarige debat fandt sted i forbindelse med dagsordenens pkt. 3, danskerspørgsmålet. Adler holdt indledningstalen og forelagde et resolutionsudkast. I talen sagde han bl.a., at Köllerpolitikken havde sammensvejset de danske nordslesvigere, således at de danske proletarer kun havde lidt klassebevidsthed. Men SPD havde alligevel pligt til »også at bringe de danske arbejdere socialismens evangelium og organisationens sværd«. Denne pligt måtte efterleves på den måde, at man agtede danskernes folkeejendommelighed og beskyttede deres nationale rettigheder. De danske arbejderes nationale rettigheder var de samme som hele den danske befolknings. Hvis den tyske klassestat havde ladet denne befolkning være i fred, ville SPD have kunnet indskrænke sig til at vinde den danske proletar for partiet under anerkendelse af, at han var og blev dansk. Men da klassestaten forsøgte at undertrykke danskerne, måtte socialdemokratiet på én gang drage i felten som beskytter af alle undertrykte og dermed også i den danske arbejders interesse. Opgaven var altså på én gang at bringe den danske arbejder socialismen og at beskytte alle danske i deres nationale ret og kultur. Adler ønskede altså en intensivering af den kurs, SPD hidtil havde fulgt i sin agitation, nemlig at man skulle forsøge at vinde stemmer i hele den danske befolkning og ikke blot hos arbejderne.

Denne linje var tydelig i Adlers oprindelige resolutionsforslag, der blev vedtaget i en ændret form, formuleret af senere landdags- og rigsdagsmand Otto Stolten, en af de hamburgske delegerede (Hamburg var til 1906 med i den slesvig-holstenske provinsorganisation). Når man sammenligner den endelige resolution (se Bilag) med udkastet, hvilket ikke er sket i den hidtidige litteratur, kan man se, at dens karakter af lokkemad over for den danske bevægelse er søgt afsvækket til fordel for en stærkere markering af arbejderbevægelsens principielle klassekampsstandpunkter, selv om disse i forvejen var stærkt markeret i flere punkter.

Stoltens ændringsforslag betød indsættelse af et nyt punkt i stedet for 2c og d. Disse to punkter lød som følger:

»2c) ved politiske rigsdagsvalg, hvor danskerpartiet er på omvalg med en borgerlig kandidat, skal man støtte den danske kandidat, for så vidt han afgiver tilfredsstillende erklæringer i told- og skattespørgsmål og om væsentlige, rent demokratiske fordringer.

2d) for landdagsvalgene anbefaler partidagen kammeraterne i de deltagende kredse, så længe en sejr for socialdemokratiet selv er udelukket, og den danske kandidat afgiver de ovennævnte erklæringer, at indhente partiledelsens efter

Mainz-beslutningerne nødvendige tilladelse til, at valgmændene støtter danskerne«. ²³

Disse to punkter lovede ret sikkert støtte til danskerne, og de krav, de stillede til de danske kandidater, gik ikke ud over, hvad der var gængs dansk politik. I den vedtagne resolution stod nu punktet 2c i stedet for disse to punkter. Derved blev helhedsindtrykket en skærpelse af kravene til danskerne, hvis »national-oppositionelle stilling« ikke måtte være bestemmende for socialdemokraternes stillingtagen ved omvalg. Støtten skulle være betinget af »en bindende erklæring« fra den danske kandidat om »at gå bestemt imod enhver merbelastning af befolkningen med told og indirekte skatter og enhver forhøjelse af militær- og marinebyrderne og at ville virke energisk for den demokratiske udbygning af valgretten såvel til rigsdagen som frem for alt til den preussiske landdag«.

Adler selv erklærede sig indforstået med ændringsforslaget. Selv om klassekampspekterne forstærkedes ved indsættelsen af det mere uelskværdige punkt 2c, kunne resolutionen stadig opfattes som en invitation til danskerne om at komme med en tilsvarende erklæring, og det var formentlig det afgørende for Adler. Man må ikke glemme, at den aktuelle baggrund for resolutionen først og fremmest var omvalgsproblematikken ved rigsdagsvalg. Her var det helt usandsynligt, at den danske kandidat kunne komme på omvalg og behøve socialdemokratisk støtte for at blive valgt. Det var ikke sket siden 1881, da Gustav Johannsen for første og sidste gang blev valgt i denne kreds. Det sandsynlige ved rigsdagsvalg var, at SPD havde brug for dansk støtte. Hvorledes situationen ville blive ved det næste landdagsvalg 1903, hvor det danske mandat i Åbenrå-Sønderborg-kredsen måske var truet, vidste man ikke; men så meget var sikkert, at SPD ville stå meget svagt, også på grund af treklassevalgretten. At en dansker her skulle komme på omvalg med en kandidat, der kunne give SPD bedre politiske og økonomiske garantier, var imidlertid ganske usandsynligt, fordi det frisindede parti, som SPD undertiden havde valgsamarbejde med, ikke betød noget i denne landdagsvalgs-kreds og heller aldrig havde opstillet dér. Valget ville i givet fald komme til at stå mellem danskeren og en tysk-konservativ. Stoltens principielle indvendinger mod punkterne 2c-d havde været, at Adler ville give danskerne en forret i forhold til alle andre poli-

23. I NW's referat 7.9.1902 er aftrykt en anden tekst som den vedtagne end i SHVZ 3.9. NW anfører de oprindelige punkter 2c-d som vedtagne, mens Stoltens ændringsforslag er placeret i stedet for 1c-d. Det fremgår imidlertid af SHVZ's udførlige referat, at Stoltens forslag skulle erstatte 2c-d, og at 1c-d ikke var under diskussion. NW's referat må have forvekslet hovedgrupperne 1 og 2. – Diskussionen refereres ikke i NW og gengives efter SHVZ's referat. De danske aviser refererede også partidagen; men disse referater bekræfter SHVZ's referat.

tiske modstandere, og at SPD måtte stå frit over for at støtte en anden kandidat ved et omvalg, hvis denne gav bedre garantier end danskeren. Disse indvendinger var nok berettigede ud fra SPD's almindelige principper, men vidner måske også om et ukendskab til de sandsynlige politiske konstellationer i de valgkredse, hvor resolutionen i givet fald kunne komme i anvendelse.

Den tyske historiker Hans-Ulrich Wehler skriver om resolutionens punkt 2c: »Imod den nærliggende understøttelse af danskerne ved omvalg vendte sig imidlertid et afsnit i aktionsprogrammet fra 1902, hvorefter danskernes national-oppositionelle stilling ikke måtte være bestemmende for SPD's stillingtagen«. ²⁴ På grund af manglende kendskab til resolutionens tilblivelsessituation får Wehler således den stik modsatte mening ud af den. Punkt 2c skulle blot principielt understrege, at man ikke skulle stemme på en dansker, fordi han var dansker, men fordi han indenrigspolitisk stod for acceptable synspunkter. Resolutionen tog således ikke afstand fra tanken om støtte til danskerne, og dens formål var netop at opnå en gensidig støtteaftale.

Det vil også være forkert at tro, at resolutionens krav om, at de danske kandidater skulle afgive en erklæring vedrørende forskellige indenrigspolitiske spørgsmål, skyldtes en speciel mistillid til danskerne. Et sådant krav var almindelig SPD-politik ved omvalg. Også den tyske partidag i München 14.-20. september 1902 vedtog en omvalgsresolution, hvor der stilledes lignende betingelser for støtte. Når Bjørn Svensson særlig angriber 1902-resolutionens omvalgsbestemmelser ud fra den opfattelse, at den betød, at en dansk socialdemokratisk arbejder »ikke ved omvalget måtte stemme på den danske kandidat og hjælpe ham ind på rigsdagen på en tyskborgerlig kandidats bekostning, medmindre den danske kandidat var villig til at opfylde visse socialdemokratiske partibetingelser«, så må det skyldes manglende baggrundsviden. ²⁵ For det første var den danske bevægelse indenrigspolitisk i overensstemmelse med resolutionens krav, for det andet eksisterede der kun en teoretisk mulighed for, at det blev den danske kandidat, der kom på omvalg til rigsdagen i 2. kreds. I samtidens danske reaktioner blev resolutionen da heller ikke kritiseret med den begrundelse, Svensson bruger. Formuleringen også i den endelige resolution lagde stadig op til en erklæring fra dansk side om støtte til SPD ved omvalg i 2. kreds.

I debatten på partidagen fik Adler stærkest støtte fra to dansksindede delegerede, Chr. Mathiesen, formanden for partiforeningen i Åbenrå, og Walde-

24. Hans-Ulrich Wehler: *Sozialdemokratie und Nationalstaat. Nationalitätenfragen in Deutschland 1840-1914*. Göttingen 1971, s. 102.

25. Bjørn Svensson: *Det slesvigske spørgsmål mellem to socialdemokratier*. Sønderjysk Månedsskrift 1970, s. 218-53, her s. 238.

mar Sørensen, Flensborg. Mathiesen forsøgte at forklare partifællerne forholdene i Nordslesvig. Han erklærede, at han både tilhørte det danske parti og samtidig var socialdemokrat. Der fandtes nemlig intet politisk dansk parti, men en dansksindet folkebevægelse. I Nordslesvig havde man kun lidt begreb om partipolitik, men man stemte, fordi et valg var et hærskue. Også arbejderne håbede på engang at vende tilbage til deres fædreland. Sproget var grundlag for al dannelse, som hævdede af den tyske socialdemokrat Albert Südekum, og dermed også for al økonomisk og politisk udvikling. »Derfor har vi al grund til at holde fast ved vort sprog, ved vor danskhed. Hvis de danske arbejdere ved, at socialdemokratiet garanterer dem dette sprog og deres kultur, vil de slutte sig til det«. Vedtagelsen af Adlers resolution ville skaffe partiet fremgang i Nordslesvig, også i 1. kreds, for man håbede, at partiet ville anerkende selvbestemmelsesretten. Til slut fremsatte Mathiesen forslag om oprettelsen af et dansk blad, et forslag, som kun han selv og Adler stemte for til sidst.

Også Waldemar Sørensen betegnede sig som født nordslesviger, der vel var socialdemokrat, men dog følte og tænkte dansk. Denne holdning førte i øvrigt i 1919 til et brud mellem ham og SPD, da han gik ind for, at Flensborg skulle med til Danmark. Han gik også ind for en fælles optræden ved omvalg og garanterede for de danske kandidaters demokratiske holdning. Han foretrak urteksten til Adlers resolution, men kunne også stemme for ændringen. Det var et personligt synspunkt, det store flertal af kammeraterne i Flensborg var skeptiske. Dette fremgik af den anden flensborgske delegerede, Aug. Herings indlæg. Som før omtalt havde han ved tidligere lejligheder udtrykt sin skepsis over for Adlers danskerkurs. Han betegnede første halvdel af resolutionen som selvfølgelig og anden del som allerede reguleret ved partidagsbeslutninger, hvilket han på sin vis havde ret i. »Hele det danske omvalgsspørgsmål er et taktisk lokalspørgsmål i 2. valgkreds...«. Men han mente ikke, at Adlers bestræbelser ville nytte, for danskerne var bange for at blive svækket af samarbejdet. Adler gjorde sig krampagtige forsøg på at vinde den reaktionære Jessen. Det ville være mere konsekvent at indskrænke sig til at vinde de danske arbejdere, borgerne kunne man godt opgive. På linje hermed udtalte den haderslevske delegerede, pottemager Ernst Erfurth, sig. Han var født i Schlesien, men havde siden 1892 boet i Haderslev. Han mente, at Mathiesen var vokset op i Åbenrå »blandt venstredanskerne, der er mere demokratisk sindet... Danskerne i Haderslev er anderledes, som arbejdsgivere er de lige så reaktionære som de tyske, selv om de pukker på deres opposition«. Rigsdagsmand Jessen havde Erfurth heller ikke megen fidus til og mente, at han havde mest sympati for det katolske Centrum.

Der kan således iagttages principielle uoverensstemmelser mellem de delegerede fra grænselandet med hensyn til, om partiet skulle agitere alene med

henblik på arbejderne eller også til en vis grad have hele den dansksindede befolkning i tankerne. Resolutionens anerkendelse af § 5 spillede ingen væsentlig rolle i indlæggene, hvor Mathiesen var den, der mest havde hæftet sig ved det positive heri. Kun rigsdagsmand Karl Frohme, Hamburg, beskæftigede sig nærmere hermed i sit indlæg. Han gik ind for vedtagelsen af den ændrede resolution, men understregede, at hvis man forpligtede sig til at give hver nationalitet sit område tilbage, blev der ikke meget tilbage af Tyskland. Bedre økonomiske og politiske forhold kunne måske betyde, at de dansksindede besluttede sig for Tyskland. Sproget og folkekarakteren skulle imidlertid respekteres, »men en eventuel egensindighed hos danskerpartiet i dets fastholden ved sproget behøver vi ikke at fremme«. SPD's omvalgspolitik var »alene udtryk for realpolitiske overvejelser. I det omfang, de står os politisk nær, støtter vi danskerne. Men partikularisme bedriver vi socialdemokrater ikke...«. Danskerpolitikken var alene ledet af hensynet til fremskridtet og nationernes demokratiske konsolidering.

Selv om der således i den lange diskussion på partikongressen ytrede forskellige betænkeligheder ved at forpligte sig for stærkt til et omvalgssamarbejde med danskerne, ved at agitere for at få stemmer fra hele den danske befolkning, og det desuden af en enkelt delegeret, Frohme, stærkt antydedes, at tiden måske var inde til at anse § 5 for urealistisk, blev resolutionen vedtaget med alle stemmer imod to. Hvem, der stemte imod, fremgår ikke. Adler sluttede af bl.a. med at imødegå nogle af de rejste indvendinger. Han fremhævede, at resolutionen betød en skarp protest mod undertrykkelsespolitikken og en anerkendelse af danskerne selvbestemmelsesret. Selv Jessen, sagde han, viste forståelse for socialdemokratiet. Han var på ingen måde så kortsynet som de frisindede. Adler understregede også realiteterne, som han så dem, at den tid vel aldrig ville komme, hvor en dansker ville foretrække politistaten Tyskland for Danmark. Han fastslog – vel for at trække lidt i land i forhold til tidligere udtalelser – at hans politik ikke skulle gøre den danske borger til socialdemokrat; den sigtede kun mod omvalgene. Han sluttede med at udtale, at resolutionen var en »Kulturtat«.

De historiske behandlinger af resolutionen har især beskæftiget sig med dens anerkendelse af § 5. Det gælder særlig Gerd Callesen, der ser denne anerkendelse som en konsekvens af den internationalistiske ideologi i SPD, der ellers havde været stærkest i 1870'erne, og som normalt anses for at have mistet meget i betydning på dette tidspunkt.²⁶ Som det fremgår af det fore-

26. Gerd Callesen: *Die Schleswig-Frage* (note 1) og samme: *Socialdemokratiet og internationalismen*. Kilder til belysning af det danske socialdemokratiske syn på det slesvigske spørgsmål 1906–24, 1973, s. 7 ff.

gående, var det imidlertid omvalgsproblematikken og partiets vanskeligheder med at slå igennem i Nordslesvig, der var foranledningen til resolutionen og det centrale i diskussionen på partidagen. Det opsigtsvækkende for eftertiden ved anerkendelsen af § 5 i resolutionen var ellers, at SPD på dette tidspunkt som helhed havde forladt sit oprindelige standpunkt, at de erobrede folk i Tyskland selv skulle bestemme over deres nationale tilhørsforhold. Mens man således var betænkelig ved at anfægte rigsheden, kæmpede man dog klart imod national og kulturel undertrykkelse inden for riget. Frohmes udtalelser på partidagen var ret typiske for SPD's generelle holdning til nationalitetsspørgsmålene på denne tid.

Anerkendelsen af § 5 var placeret som første punkt i resolutionen, og den var så at sige forlangt på forhånd af den danske bevægelse. På den anden side var det ikke noget nyt, at det slesvig-holstenske SPD anerkendte § 5 i sin agitation. Havde denne anerkendelse ikke fortsat været med, ville det have været et brud på den hidtidige politik, der ville have gjort vedtagelsen af resolutionen ganske meningsløs, set ud fra Adlers formål med den. At man så kan have sin tvivl om, hvorvidt Adler og andre ledere i partiet konkret forestillede sig, at SPD, hvis det kom til magten, ville indfri løftet til danskerne om en folkeafstemning, er en anden sag. Hele 1902-resolutionen var taktisk bestemt og dermed også anerkendelsen af § 5; men hermed er ikke sagt, at den udtrykte synspunkter, som der ikke i virkeligheden var dækning for i SPD. Det er der intet kildegrundlag for at hævde. På partidagen satte kun Frohme et spørgsmål ved det betimelige i at fastholde anerkendelsen af § 5, der i øvrigt ikke var noget centralt tema i diskussionen. Men man kan vel sige, at det danske partis styrke havde gjort det nødvendigt for SPD at fastholde den gamle anerkendelse af § 5.

1902-resolutionen kan således vurderes som slutstenen på en lang udvikling i forholdet mellem SPD og den danske nationale bevægelse. Den var primært fremkaldt af omvalgsproblematikken i 2. kreds, hvor SPD siden 1890 havde været i omvalg ved rigsdagsvalgene uden at få sin kandidat valgt. Den var i høj grad en følge af én mand, Eduard Adlers engagement i det danske spørgsmål; men tilskyndelser var også givet fra dansksindede socialdemokrater i grænselandet og i den sidste fase af H.P. Hanssen-fløjen i den danske bevægelse, der måske var påvirket af udsigten til socialdemokratisk støtte ved landdagsvalget i Åbenrå-Sønderborg-kredsen. Fra SPD's side udtryktes reelt ikke noget nyt; men de principielle synspunkter formuleredes officielt og mere bindende i en form, der lagde op til en gensidig erklæring fra dansk side.

Eftertiden

Flensborg-resolutionen var en lokal vedtagelse af det slesvig-holstenske socialdemokratis provinsorganisation. I det danske socialdemokrati har der imidlertid i 1914 været en opfattelse af, at hele det tyske parti skulle have vedtaget en beslutning om, at der burde holdes en afstemning i Nordslesvig om det nationale tilhørsforhold.²⁷ At dette ikke er tilfældet, kan man imidlertid slutte af de udførlige, trykte kongresreferater. Dog hævdede Schleswig-Holsteinische Volks-Zeitung i 1906, at resolutionen var blevet debatteret og godkendt af det tyske socialdemokratis ledelse, før den blev forelagt i Flensborg.²⁸ Dette synes imidlertid ikke at være blevet omtalt på partidagen i Flensborg. En officiel, forpligtende anerkendelse af § 5 foreligger ikke fra det tyske parti.

Derimod blev valgsamarbejdsspørgsmålet forelagt på højere sted, på to møder af det preussiske SPD 1903, hvor SPD's deltagelse i landdagsvalget diskuteredes. På det første møde den 24. april 1903 i Berlin blev det vedtaget, at SPD ved omvalg, hvor en socialdemokrat ikke var på valg, skulle støtte den liberale kandidatur. Adler ønskede ordet liberal defineret, for i Slesvig-Holsten ville den frisindede kandidat ved valgmandsvalgene ofte stå over for en dansker, og danskeren var, som tingene så ud for øjeblikket, som helhed mere demokratiske end de frisindede. Dette blev accepteret uden diskussion.²⁹ På det andet møde efter den tyske partidag i Dresden 20. september 1903 mødte Adler heller ingen modsigelse, da han udtalte: »Vi beder om konferencens samtykke til, at vi i Slesvig-Holsten betragter det danske parti som i særlig grad forbundsegnet«. ³⁰ Også en slesvig-holstensk partidag i Husum 6.-7. september 1903 havde vedtaget at støtte den danske kandidat ved landdagsvalget.³¹

I praksis levede SPD således op til 1902-resolutionen i landdagsvalgspørgsmålet, uden at de danske kandidater formelt afgav en »bindende erklæring« om noget, som krævet i resolutionen. Imidlertid blev den socialdemokratiske hjælp ved landdagsvalgene 1903, 1908 og 1913 ganske uvæsentlig, dels på grund af treklassevalgretten, dels på grund af partiets beskedne styrke. Det gjaldt særlig i 1903, hvor der kun opstilledes i Åbenrå og Sønderborg byer.

27. Gerd Callesen: Die Schleswig-Frage, s. 53 f.

28. SHVZ 28.10.1906.

29. NW 6.5.1903. Ved landdagsvalg opstillede det danske parti kun i Åbenrå-Sønderborg og Haderslev-kredsene, hvor ingen frisindede opstillede. Adler må have regnet med frisindet valgdeltagelse eller have tænkt på Flensborg-kredsen, hvor de danske imidlertid ikke plejede at opstille.

30. SHVZ 23.9.1903. Det var de første selvstændige møder, der afholdtes af SPD i Preussen, og deres forløb kendes kun fra avisreferater. Fra de senere møder findes trykte protokoller.

31. Trykt politireferat af partidagen 1903 i LAÅ, Christiansfeld flækkearkiv II, 2, 5.

Den danske omvalgshjælp ved rigsdagsvalgene havde til gengæld chance for at blive udslaggivende; men vedtagelsen af 1902-resolutionen fremkaldte ikke den ønskede, tilsvarende erklæring fra dansk side, og Vælgerforeningen pegede aldrig direkte på en socialdemokratisk kandidat ved omvalgene. I omvalgssparolerne 1903, 1907 og 1912 pegedes der dog tydeligere på den socialdemokratiske kandidat. Deltagelse i omvalgene erklæredes fortsat for frivillig; men det understregedes, at ingen dansk mand burde stemme på en kandidat, der ikke klart havde udtalt sig mod tvangspolitikken. Ved alle de tre valg var det i 2. kreds kun socialdemokraten, der stod for den linje, også i 1912, da den anden kandidat var en frisindet.

Kun ved valget 1903 blev der valgt en socialdemokratisk rigsdagsmand i 2. kreds, nemlig Mahlke. Valgkampen havde fundet sted under indtryk af 1902-resolutionen, og den danske kandidat M. Andresen, der ikke kom på omvalg, udsendte sin private opfordring til de danske vælgere om at stemme på Mahlke ved omvalget. Også H.P. Hanssen opfordrede hertil på et socialdemokratisk valgmøde og hævdede, at han allerede 1898 havde stemt socialdemokratisk ved omvalget.

Men H.P. Hanssen-fløjens velvillige holdning kølnedes, så 1902-resolutionen på længere sigt ikke fik den betydning, Adler havde tænkt. Anstødsstenen var fortsat den socialdemokratiske agitation før valgene i 1. kreds, hvor det kom til skarpe sammenstød 1906, da H.P. Hanssen blev valgt ved et suppleringsvalg efter Jessens død. Desuden bebrejdede man SPD, at det ikke ville anbefale, at dansksindede socialdemokrater stemte dansk ved hovedvalg. Derfor ville det danske parti ikke støtte SPD ved en direkte og forpligtende omvalgserklæring; man mente ikke, at man fik nok til gengæld.

Ved omvalgene 1907 og 1912 var det dog tydeligt, at den danske lejr nu havde affundet sig med, at mange vælgere ønskede at tage del i tysk partipolitik ved at træffe et valg mellem to tyske kandidater. Officielt accepteredes det ud fra en national begrundelse. At der måske også hos nogle kunne være konkrete indenrigspolitiske synspunkter bag en sådan stemmeafgivning, talte man ikke meget om. Den nationale bevægelse var socialt forskelligt sammensat, men havde gårdmandsstanden som sit bærende lag, og denne styrkedes af den økonomiske udvikling.³² Samtidig voksede de danske stemmetal, så det syntes unødvendigt, at man gik videre i retning af en kraftigere indenrigspolitisk orientering for at fastholde vælgere. Derfor blev de tendenser, der havde været hos Gustav Johannsen i 1880'erne og senere hos H.P. Hanssen, ikke videreudviklet. At socialdemokraterne ved valget 1912 i høj grad havde

32. Om denne problematik se G. Japsen: *Betragtninger over den danske bevægelse i Nordslesvig*. Sønderjyske Årbøger 1973, s. 63-75.

erobret byernes arbejdere synes ikke at have foruroliget meget, så længe den danske bevægelses folkelige og økonomiske tyngdepunkt lå på landet.

Adlers danskerkurs med 1902-resolutionen og en senere omfattende dansksproget agitation blev således ikke til noget afgørende gennembrud for SPD i Nordslesvig, også fordi de erhvervsøkonomiske forhold ikke var gunstige for partiet. Måske var det også i erkendelse heraf, at SPD fortsatte med at slå så stærkt på de nationale strenge i agitationen i stedet for at forsøge at udarbejde en speciel argumentation, der kunne passe til de økonomiske forhold på landet og appellere til småkårsfolk dér. I stedet forsøgte man at konkurrere med den danske bevægelse på det nationale område. På det lokale plan forblev de to parter således fastlåst i den gamle gensidige rivalisering. Flensborg Avis vurderede 30. september 1902 SPD i en kommentar til 1902-resolutionen med ord, der skulle komme til at blive repræsentative for alle de danske leders senere principielle holdning til SPD:

»Socialdemokraterne vil vinde danske stemmer, og dette er en stærkt medvirkende grund til, at de udtaler sig med billighed om de danske slesvigere og deres bestræbelser. Men man må til ære for de tyske socialdemokrater sige, at de i national politik i det hele vil søge at hævde retfærdighedens og billighedens grundsætninger, og de er uafhængige nok til at kunne gøre det. Da vi danske ved, at de tyske socialdemokrater alligevel, når det kommer til stykket, helst vil sluge os, så kan vi vel godkende deres upartiskhed; men vi svinger os ikke op til nogen høj begejstring for dem«.

Bilag

1902-resolutionen

Det slesvig-holstenske socialdemokratis partidag anser det for rigtigt, da Slesvig til dels er beboet af et ikke-tysk folk, at fastlægge følgende som sin stilling over for dette:

1. Principielt anerkendes:

- a) at den danske befolkning i Nordslesvig såvel efter den retsstridigt fjernede artikel V i Pragfreden som efter alle folkeslags ret til selvbestemmelse alene har at afgøre, om og hvor vidt den vil høre til Preussen eller til Danmark;
- b) at alle Nordslesvigs indbyggere af dansk stamme, så længe de tvunget eller frivilligt hører til det tyske rige, har en ret til beskyttelse af deres nationale egenart og folkelighed, deres modersmål og til fuld politisk ligeberettigelse;
- c) at det er socialdemokratiets pligt hensynsløst at bekæmpe enhver af et parti, en stat eller et rige ført politik, som krænker disse rettigheder;
- d) at det er socialdemokratiets opgave at oplyse proletererne i det danske folk om socialismen under fuld anerkendelse af deres nationale rettigheder og at vinde dem for klassekampen til erobring af den politiske magt.

2. Med foranstående principper som forudsætning beslutter partidagen:

- a) en væsentlig opgave for kammeraterne uanset afstamning er det i skrift og tale at oplyse de danske proleterer om socialismen og at virke for deres tilslutning til socialdemokratiet, og det, så vidt det er muligt og nødvendigt, ved brug af det danske sprog.
- b) en yderligere opgave for kammeraterne og den socialdemokratiske presse i Slesvig-Holsten ligger i den hensynsløse bekæmpelse af tvangspolitikken i alle dens former.
- c) ved omvalgene til rigsdagen og til landdagsvalgene, hvor afgørelsen står mellem en dansk og en anden borgerlig kandidat, må danskernes national-oppositionelle stilling ikke være bestemmende for vore kammeraters stillingtagen. De skal kun støtte en dansk kandidat, når han afgiver den bindende erklæring at gå bestemt imod enhver merbelastning af befolkningen med told og indirekte skatter og enhver forhøjelse af militær- og marinebyrderne og at ville virke energisk for den demokratiske udbygning af valgretten såvel til rigsdagen som frem for alt til den preussiske landdag.

At socialdemokratiske parlamentariske repræsentanter, når det drejer sig om bekæmpelsen af tvangspolitikken og beskyttelsen af danskernes nationale rettigheder, påtager sig denne og den parlamentariske støtte til danskerpartiets repræsentanter, behøver efter socialdemokratiets principper og hidtidige taktik i rigsdagen ingen beslutning, da det er sket hidtil og også vil ske i fremtiden.